

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 378.1

О. В. Куклін,

д-р екон. наук, доц.,
Черкаський державний бізнес-коледж

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПЕРЕДУМОВИ ТА ВИМОГИ

АНОТАЦІЯ. У статті визначено передумови та вимоги до трансформації системи вищої освіти відповідно до запитів сучасності. Автором зроблено наголос на доцільності створення інтегрованих корпоративних структур в освіті. Автор доходить висновку про визначальну роль держави у розвитку сфери вищої освіти.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: трансформація системи вищої освіти, дослідницький університет, автономія навчальних закладів.

АННОТАЦИЯ. В статье определены предпосылки и требования к трансформации высшего образования в соответствии с запросами современности. Автором сделано ударение на целесообразности создания интегрированных корпоративных структур в образовании. Автор приходит к выводу об определяющей роли государства в развитии сферы высшего образования.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: трансформация системы высшего образования, исследовательский университет, автономия учебных заведений.

ANNOTATION. The preconditions and requirements to the transformation of higher education according to inquiries of present day are determined in the article. The author puts the accent on the expediency of creation of integrated corporate structures in education. The author comes to the conclusion about the determining role of state in the development of sphere of higher education.

KEY WORDS: transformation of higher education system, research university, autonomy of educational institutions.

Постановка проблеми. Система вищої освіти України у сучасному суспільстві, що фактично є перехідним станом від індустріального до постіндустріального, знаходиться у процесі постійного реформування. Вища освіта перетворюється у визначальний чинник динамічного соціально-економічного розвитку країни та трансформується відповідно до вимог становлення економіки знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку вищої освіти є актуальними для українського суспільства, що обумовлює високий рівень зацікавленості даною тематикою відомих вчених, зокрема: В. Астахової, В. Гейця, О. Грішнкової, В. Денисенко, М. Згуровського, І. Каленюк, В. Кременя, О. Кучерявого, В. Лугового, А. Павленка, А. Чухна. Водночас, недостатньо розробленими є науково-методичні та практичні засади визначення передумов і головних вимог модернізації вітчизняної системи вищої освіти.

Метою статті є виявлення передумов і визначення основних вимог до трансформації системи вищої освіти в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Інститути вищої освіти, подібно до інших суб'єктів господарювання, формують продукцію вищої школи, що визначається рівнем наукового потенціалу, який як правило, проявляється через надання освітніх та науково-технічних послуг. Один із видів освітніх послуг, які нерідко називають «зовнішнім ефектом», виходить за рамки безпосереднього споживання окремих особистостей, що навчаються, приносячи користь усьому суспільству. За визнанням відомих економістів, освітні послуги, що виступають у вигляді отримання знань та у вигляді реалізації загальної і спеціальної освіти, досить важко піддаються якому-небудь вимірові.

Але головна частина освітніх послуг полягає в розвитку продуктивних можливостей людських ресурсів, що формуються в результаті інвестицій у людину й утворюють людський капітал. Інвестиції в людський капітал не варто обмежувати лише одержанням професійної освіти.

Значний вкладений капітал в освіту не завжди дає негайну віддачу від його застосування оскільки його власник, отримавши інвестиції, може мігрувати до іншої країни, або працювати не за призначенням. Так, науковий потенціал України із-за деформації ставлення до науки, почав носити спотворений характер. Протягом двадцяти років незалежності України кількість наукових працівників, що виконують наукові та науково-технічні роботи скоротилася з 494,2 до 173,0 тисяч, тобто майже в три рази. За цей же час кількість спеціалістів, що працювали в області досліджень, скоротилася теж майже утричі (із 313,1 тисячі в 1990 році до 89,5 тисяч у 2010 році). Звичайно, саме тому й ефективність впровадження проведених досліджень скоротилася майже вдвічі. А освоєння виробництва інноваційних видів продукції на промислових підприємствах скоротилося із 15 323 у 2000 році до 2408 у 2010 році (в 6,4 разу) [1].

Діюча мережа вищих навчальних закладів (ВНЗ) видається недостатньо дієвою (результативною й ефективною) через корпоративність, що проявляється у невідповідності запитам суспільства навчальних програм. Територіальна розпорошеність і некомплектність кадрами вищої кваліфікації вищих навчальних закладів не сприяє формуванню необхідного, не кажучи вже про достатній, рівня кваліфікації наукових колективів.

Існуюча модель управління вищою освітою не повністю відповідає сучасним вимогам демократичності, які передбачають розширення впливу експертної та громадської думки на прийняття адекватних управлінських рішень, динамічне реагування на потреби суспільства, перерозподіл функцій управління між центральними і місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. У зв'язку з відсутністю відповідного законодавства не проводиться постійний моніторинг якості вищої освіти і оцінювання діяльності навчальних закладів та оприлюднення його результатів. Фінансування вищої освіти також потребує кардинальних змін. Необхідно створити таку систему фінансування, яка б дозволила суттєво збільшити приплив інвестицій у вищу школу й одночасно стимулювати підвищення якості освіти. Цікавим є досвід Великобританії, в якій група незалежних експертів на чолі з лордом Джоном Брауном, колишнім главою нафтового гіганту «Бритиш петролеум», запропонувала нову систему фінансування, так званий «студентський фінансовий план», що може бути визначений формулою «вуз отримує гроші разом зі студентом». Це означає, що держава оплачує освіту повністю, а дипломований спеціаліст починає повертати державі (в особі вузу, який отримує гроші за його навчання) витрачені на його навчання кошти після закінчення навчання й отримання роботи. Розміри виплат повинні залежати від розмірів прибутків, і виплати повинні продовжуватися, поки не буде повернена вся сума. Максимальний термін погашення боргу пропонується встановити в розмірі 30 років [2].

В Україні, як і в інших державах, проводиться певна робота щодо визначення рейтингу вищих навчальних закладів. Зазначимо, що додатковим критерієм може бути використано показник за результатами незалежного тестування професійної придатності випускників ВНЗ. Видається, що показник чи індекс професійної придатності випускників може бути чи не головним універсальним критерієм рейтингу. Враховуючи, що рейтинги ВНЗ стають частиною системи національної звітності й оцінки якості, також важливо, щоб ті, хто займається визначенням рей-

тингів, відповідали за якість зібраних даних, їх методологію та розповсюдження.

Україна як соціальна правова держава зобов'язана створити умови для самореалізації її громадян. Однією із найефективніших і дійових таких умов є якісна та доступна система освіти упродовж життя. Для розвитку такої системи освіти необхідним є реалізація та розвиток в Україні Болонської декларації.

Враховуючи досягнутий в Україні рівень розвитку системи освіти, насамперед, таких її складових як вища освіта, основні принципи Болонської декларації повинні бути не тільки застосовані, а й отримати національний розвиток. Видається доцільним саме національний аспект Болонського процесу ув'язати з регіональним, як з потребами громадян, так і з запитами відповідних регіональних і локальних ринків праці.

У розроблюваній нами концепції вища освіта в Україні є комплексом педагогічних і науково-педагогічних організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури [3].

З позицій цієї концепції та перспективи розвитку ступеневої освіти в Україні видається доцільним і можливим дискусією щодо місця і ролі навчальних закладів системи професійно-технічної освіти і вищих навчальних закладів I-го та II-го рівнів акредитації системи вищої освіти перевести у площину конкретних дій. Адже навчальні заклади системи професійно-технічної освіти і ВНЗ I-го та II-го рівнів акредитації поступово відходять від вузької спеціалізації, розширюючи спектр освітянських послуг, стають багатопрофільними, поліфункціональними, що дає можливість зацікавленим особам, насамперед, молоді здобути повну загальну освіту, робітничу професію, кваліфікацію молодшого спеціаліста, а в окремих випадках і бакалавра. Проте, вирішення вимагає низка важливих питань, зокрема, статусу цих закладів і академічної відповідності формально однакових освітньо-кваліфікаційних рівнів.

Для переходу до логічної системи професійної освіти треба розпочати роботу з внесення відповідних змін до законодавчих актів і нормативних документів щодо статусу та найменування навчальних закладів, насамперед, ВНЗ I-II рівнів акредитації та їхнього функціонального призначення. Але цей процес повинен відбуватися не механічно, а обов'язково супроводжуватися ретельним аналізом діяльності кожного навчального закладу, розроб-

кою стратегії і конкретних програм подальшого його розвитку, а в деяких випадках і прийняттям рішення про доцільність існування.

Розглядаючи питання мережі цих закладів, треба визначитися з напрямками її подальшого вдосконалення на регіональному рівні, а саме: збільшення малопотужних навчальних закладів та тих, які в межах регіону дублюють підготовку фахівців; утворення багатопрофільних і багаторівневих вищих навчальних закладів; обов'язкове включення тих, які готують бакалаврів, до структури профільних університетів та академій. Однозначно підготовка бакалаврів повинна проводитися лише у коледжах, які є структурними підрозділами університетів і академій. Проте, у багатьох випадках вищі навчальні заклади ініціюють приєднання навчальних закладів системи професійно-технічної освіти, технікумів і коледжів не системно, тільки заради нарощування власної матеріальної бази.

На думку професора А. Павленка, в сучасних умовах ключовою суспільною інституцією стають університети — основні генератори, накопичувачі і поширювачі знань, інформації, досвіду та культурного багатства. Про їх вагомий роль у сучасному суспільному прогресі свідчить, зокрема, підтверджена західними науковцями наявність тісного взаємозв'язку між розвитком університетів та економічним зростанням країн. Не випадково ті країни, які визнали пріоритетність розвитку університетської освіти, змогли перейти до розбудови інноваційної економіки, яка тривалий час забезпечувала їм високі конкурентні позиції на світових ринках [4, с. 23].

В аспекті викладеного перспективним напрямом вирішення цих питань вбачається перетворення провідних вищих навчальних закладів у дослідницькі університети.

Інтеграція навчальних закладів у дослідницький університет, побудована на регіональному принципі, дасть можливість разом використовувати наявну навчально-матеріальну базу і розвивати її, а також залучати професорсько-викладацький склад, забезпечувати ступеневу систему освіти, зменшити навантаження на державний бюджет скороченням терміну навчання для випускників технікумів і коледжів, динамічно реагувати на демографічну ситуацію на регіональному рівні тощо.

Дослідницький університет може бути сучасною формою інтеграції науки, освіти й ринку праці. Сутність дослідницького університету — інтеграція навчального процесу, прикладних і фундаментальних наукових досліджень через об'єднання ресур-

сів багатьох суб'єктів задля дієвого утворення умов для самореалізації громадян на будь-яких ринках праці.

Ми пропонуємо такі організаційно-правові форми дослідницького університету:

- 1) як асоціація навчальних і наукових закладів різного рівня;
- 2) як регіональний навчально-науковий округ;
- 3) у формі корпорації відносно автономних навчальних і наукових закладів.

Для класичних університетів, яким за сучасних умов в деяких випадках концентруватися та укрупнитися не просто доречно, а й життєво необхідно, найприйнятнішою є форма асоціації. Такі асоціації не завжди виступають генераторами інноваційних змін в освіті, в них досить складні процедури узгодження та прийняття рішень. Водночас, вони розглядаються як практично єдина легітимна форма створення об'єднань університетів для вирішення стратегічних завдань вищої освіти.

Дослідницький університет як регіональний навчальний округ відкриває широкі можливості — не лише об'єднання ресурсів для досягнення стратегічних цілей, але й для створення науково-технологічних парків, що поодиноці не під силу найсильнішим вітчизняним вузам.

На нашу думку, найприйнятнішою формою на початкових етапах інтеграції навчальних закладів різного рівня в Україні за сучасних обставин є форма корпорацій, що означає централізацію певних управлінських функцій при збереженні певної автономії. Важливим завданням при цьому є обґрунтування й розробка нормативно-правових умов для створення інтегрованих корпоративних структур в освіті. Поки що університети не можуть створювати такі об'єднання юридично самостійних організацій.

Корпоратизація навчальних закладів у дослідницький університет зможе забезпечити: проведення ним власними силами вагомих наукових фундаментальних досліджень і прикладних розробок; орієнтацію на сучасні напрями науки, високих технологій та інноваційний сектор в економіці, науці й техніці; оволодіння навиками не тільки отримання нових знань, а також і їх збереженням і трансфером; підготовку наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру; можливість інтеграції в міжнародну систему науки і освіти; сприйнятливність до світового досвіду та гнучкість стосовно нових напрямів наукових досліджень і методології навчання; формування навколо університету особливого інтелектуально наповненого інноваційного середовища; конку-

рентоспроможність університету в масштабі регіону, країни, світу; зв'язки з промисловістю та сферою послуг; академічну мобільність кадрів і студентів; ротацію науково-педагогічних, педагогічних кадрів і кадрів, зайнятих у сфері послуг і промислового виробництва; багаторівневі програми підвищення кваліфікації і перепідготовки. На відмінність від вузькопрофільних навчальних закладів корпоративний університет зможе реалізувати різні програми, які ґрунтуються на міждисциплінарних підходах.

Дослідницький університет комплексного складу матиме можливість стати економічним суб'єктом з високим рівнем самостійності, виконуючи в регіоні роль провідного, основного інтегратора.

Зауважимо, що ключову роль у формуванні дослідницького університету мають відігравати органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації при сприянні центральних органів виконавчої влади, насамперед, Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Для нашої країни трансформація системи вищої освіти в сучасних умовах має певні особливості, зумовлені процесом входу України в світове співтовариство. Закритість та ізольованість країни за радянських часів мали наслідком те, що система освіти розвивалася незалежно від загальноосвітніх тенденцій, не вирішеною стала проблема визнання вітчизняних дипломів іншими країнами.

Трансформація системи вищої освіти, зумовлена необхідністю більшої персоналізації освіти та уваги до повного особистого розвитку, висуває нові вимоги до організації і менеджменту освітньої діяльності, які не сумісні з традиційною моделлю. Сучасна тенденція надання навчальним закладам більшої автономії знаходить прояв у більш високому ступені незалежності навчального закладу, що робить його здатним краще пристосовувати весь комплекс освітньої роботи до характеристик і потреб населення. Це якісно новий підхід, що ґрунтується на інституційних чи міжінституційних інноваціях і корінним відрізняється від традиційних спроб «реформування системи». Аргументи на користь посилення автономії навчальних закладів стосуються або процесу навчання, або організації освітньої діяльності. Стосовно перших висловлюються пропозиції по наданню більшої свободи в прийнятті рішень стосовно навчального процесу, базуючись на досвіді, нагромадженому викладачами та учнями. Відносно менеджменту і адміністрації закладів освіти, то в останні роки в країнах світу спостерігається тенденція перетворити великі бю-

рократичні організації в однорідну мережу менших інститутів, індивідуально відповідальних за рішення по поліпшенню ефективності та здатності пристосовуватися до вимог споживачів.

На думку професора В. Лугового, традиційна модель організації та менеджменту освітньої діяльності, що характеризується загалом як централізована, ієрархічна система, потребує кардинальних змін. Інституційна реорганізація освітньої діяльності зумовлена багатьма проблемами, що породжені менеджментом централізованих систем, а саме: неефективністю, низькою мірою відповідальності за результати своєї роботи, негнучкістю і консерватизмом стосовно зовнішніх змін. Нові вимоги до освіти зумовлюють необхідність кардинальних змін в її організації, змісті, технологіях [5, с. 6].

Держава через певні політичні механізми (парламент, національні освітні ради тощо) відповідає за необхідне встановлення толерантності, солідарності та глобального розуміння освіти для громадян. Досвід функціонування ієрархічної системи показав, що ці цілі не можуть бути втілені у діяльність закладів освіти просто декретом, зміною навчальних планів чи іншими заходами, які б зобов'язували їх проводити єдину лінію незалежно від конкретних умов, таких як штатний розпис, обладнання, місце розташування, тип учнів, тип штату тощо. Якщо окремим закладам не буде дозволено в світлі власних конкретних умов визначати можливості досягнення цих цілей, то досягнення їх буде просто формальним і косметичним.

Відповідальність за врахування загальних та довгочасних інтересів у процесі освітніх консультацій залишається за державою. Однак, вона не може успішно виконувати цю роль за допомогою старих механізмів, тобто беручи на себе головну відповідальність за визначення політики та її втілення. У новому контексті роль держави буде полягати в організації консультацій, у підготовці всієї необхідної інформації, в оцінці результатів і гарантуванні поваги до правил гри, які всіма прийняті. У такому контексті після визначення загальнонаціональних інтересів і довгострокових перспектив, її функції полягають у встановленні цілей, оцінці результатів і втручанні, якщо результати є незадовільними.

Для того, щоб держава відіграла цю стратегічну роль, угоди і політична воля є необхідними, але не достатніми умовами. Впровадження довгострокових перспектив в освітні рішення потребує здатності ясно передбачати майбутні потреби і проблеми. Ця здібність передбачати буде залежати від точності діагнозу поточної ситуації, наявності значного обсягу інформації стосовно

глобальних тенденцій і механізмів оцінки вжитих заходів з тим, щоб попередити негативні результати ще до того, як стане важко і дуже коштовне щось міняти. Саме тому велика увага повинна бути приділена поліпшенню інформаційної системи (вимір результатів, огляд міжнародних тенденцій тощо) при зміні системи освітнього менеджменту.

Крім того, освітні зміни, які ґрунтуються на інноваціях, означають зрушення від підходу, що ґрунтується на зміні пропозиції, до підходу, в основі якого лежить активна роль попиту. Традиційні реформи, як правило, намагалися змінити певні конкретні аспекти освітньої пропозиції (такі як зміст, структура системи, обладнання, викладацький склад тощо). Роль попиту була недооцінена чи розглядалася тільки на початкових стадіях процесу змін. В майбутньому, навпаки, попит на освіту буде відігравати активну роль у процесі змін та інновацій, чому і важливо визначати стратегію поліпшення їх якості. З цієї точки зору найбільш перспективним підходом буде залучення більшої і кращої інформації для користувачів освітньої системи.

Висновки. Роль держави залишається вирішальною у сфері вищої освіти, саме держава за допомогою не тільки прямого контролю, а й непрямих методів економічного, правового, організаційного впливу має можливість визначати розвиток галузі, тим самим забезпечувати збереження і примноження її національного потенціалу. Надзвичайно важливим при цьому виступає підтвердження державою особливого статусу вищої освіти в суспільстві, визнання її в якості сфери, в якій домінуючою силою мають бути не ринкові фактори, а суспільні, державні та національні. Тільки за таких умов національна система вищої освіти зможе зберегти і примножити свій потенціал. Розвиток кожного ВНЗ потребує глобальної, національної та регіонально-корпоративної координації.

Література

1. Наука та інновації [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Securing a sustainable future for higher education: Independent review of higher education funding and student finance. — London, 2010. — 64 p.
3. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти: монографія / Олег Куклін. — К.: Знання України, 2008. — С. 223.
4. Павленко А. Ф. Тенденції розвитку та забезпечення якості вищої освіти / А. Ф. Павленко // Вища освіта: шляхи розвитку та забезпечення якості. — К.: КНЕУ, 2010. — С. 24—40.

5. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України: Монографія / За заг. ред. В. І. Лугового. — К.: Пед. преса, 2009. — 384 с.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2011

УДК 338.433:330.342

Є. М. Кирилюк,
канд. екон. наук, доцент, докторант
(ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»)

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕНЬ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

АНОТАЦІЯ. Доведено необхідність системного теоретичного осмислення логіки економічного розвитку. Запропоновано та обґрунтовано логічну схему еволюції і трансформації економічних систем. Уточнено понятійний апарат досліджень трансформації економічних систем.
КЛЮЧОВІ СЛОВА: економічна система, еволюція, трансформація, транзиція, перехідна економіка, перехідний період, реформа, функціональні (внутрішньосистемні) трансформації, локальні трансформації, мезотрансформації, системні трансформації, міжсистемні (надсистемні, глобальні) трансформації.

АННОТАЦИЯ. Доказана необходимость системного теоретического осмысления логики экономического развития. Предложена и обоснована логическая схема эволюции и трансформации экономических систем. Уточнен понятийный аппарат исследований трансформации экономических систем.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: экономическая система, эволюция, трансформация, транзиция, переходная экономика, переходный период, реформа, функциональные (внутрисистемные) трансформации, локальные трансформации, мезотрансформации, системные трансформации, межсистемные (сверхсистемные, глобальные) трансформации.

ANNOTATION. The necessity of system theoretical comprehension of logic of economic development is well-proven. The logical chart of evolution and transformation of the economic systems is offered and proved. The category vehicle of researches of economic systems transformation is specified.

KEYWORDS: economic system, evolution, transformation, transitivity, transition economy, transition period, reform, functional (intrasystem) transformations, local transformations, mesotransformations, system transformations, intersystem (supersystem, global) transformations.